POPULISME, ARA MÉS QUE MAI!

Salvador Martí i Puig,

Què és el populisme? Respondre aquesta pregunta no és senzill, perquè s'ha escrit molt del tema i hi ha quasi tantes respostes com percepcions polítiques i tradicions analítiques. En aquest sentit hi ha qui diu que el populisme és un fenomen històric sense presència a dia d'avui (apunten que és una expressió històrica dels anys 30-60 del segle XX a Amèrica Llatina i que avui no és replicable), i d'altres diuen que és molt actual, si bé l'interpreten diferent segons quina sigui la seva aproximació analítica o teòrica de partida. També d'altres diuen que és una ideologia, si bé quan es parla de populisme hi ha qui diu que existeix populisme d'esquerra i de dreta... i fins i tot dels extrems d'ambdues posicions.

Però si el populisme és una ideologia hem de preguntar-nos què entenem per ideologia. Des del nostre punt de vista una "ideologia política" és un conjunt compartit de conceptes i valors que pretenen descriure l'univers polític, assenyalar objectius per intervenir-hi i definir les estratègies necessàries per assolir-los. Aquest conjunt de conceptes i valors presenta alguns trets característics, com ara 1) que les ideologies procuren oferir un aspecte total i ordenat de conceptes i normes relatives al conjunt de les relacions socials i polítiques; 2) que les ideologies tenen una clara funció instrumental, ja que serveixen

per assenyalar objectius, per distingir entre amics i adversaris, per mobilitzar suports i per vèncer resistències; 3) que les ideologies simplifiquen la gran complexitat d'elements de l'univers polític, seleccionant els que convenen als seus fins i deixant de banda els que no li convenen; i 4) que són compartides, ja que no pertanyen a un individu o un petit grup, sinó que són pròpies d'un col·lectiu nombrós (Vallès i Martí i Puig 2015).

Així doncs, les ideologies pretenen explicar-nos la realitat social i política tal com creuen que és i, al mateix temps, ens assenyalen com hauria de ser. Per això, tenen caràcter militant: no només es presenten explícitament, sinó que fan proselitisme per aconseguir la seva màxima difusió. En certa manera, transformen els sistemes de valors en instruments per a l'acció política directa, justificant determinades intervencions en el procés polític. Aquest afany proselitista explica que el gran èxit d'una ideologia consisteixi en

poder ser adoptada pel major nombre possible d'individus i col·lectius.

J. Arcenillas, *RedNote*

En aquest sentit és difícil dir que el populisme sigui realment una ideologia, si bé ha recollit alguns dels elements a dalt exposats des de la seva aparició, a mitjans del segle XIX a Rússia i als Estats Units i, sobretot des de la seva expansió, a partir dels anys posteriors a la gran depressió de 1929, a alguns dels països més desenvolupats, grans i poderosos d'Amèrica Llatina, sobre tot a l'Argentina, Brasil i Mèxic. Efectivament, avui, quan es parla de populisme, és impossible ignorar a tres cèlebres líders llatinoamericans: Juan Domingo Perón, Getulio Vargas i Lázaro Cárdenas. Sense tenir en compte la seva figura i la seva obra és impossible comprendre la política d'aquests tres països durant el segle XX i, en el cas d'Argentina, fins avui.

Si es pregunta què van fer Perón, Vargas i Cárdenas a la política dels seus respectius països, tampoc hi ha consens. Per alguns intel·lectuals els líders populistes van agitar i mobilitzar als sectors més empobrits (a les classes populars) a través d'un intercanvi "clientelar": el govern els oferiria treball, terres, polítiques socials i habitatge (segons els casos) a canvi de vots i suport polític. Per altres intel·lectuals el populisme va significar la incorporació dins de l'arena política de cadascun dels països a grans col·lectius fins aleshores exclosos pels règims liberals-oligàrquics que hi havia i, per tant, el populisme va tenir en compte als pobres per primera vegada a la història d'aquests països.

Òbviament, cadascuna d'aquestes interpretacions suposa una visió radicalment diferent del fenomen populista. Per la primera, el populisme és l'origen de tots els mals que han patit aquests països (i la resta d'Amèrica Llatina per extensió) des dels anys 30 del segle XX fins avui, i el culpabilitzen de tot! D'altra banda, els que defensen la segona versió creuen que el populisme va significar una transformació profunda i radical de la política i la societat, i defensen que el resultat d'aquestes mesures va significar una "democratització necessària" si bé va preferir incorporar primer els drets socials que no pas garantir algunes llibertats i drets individuals.

Dit això, cal distingir el populisme dels anys 30s, 40s i -a molt estirar- 50s, dels populismes posteriors. El primer cicle de populisme a Amèrica Llatina es sol qualificar com el de la "primera onada", en el qual els líders van impulsar processos en què es van obrir espais socials i polítics als sectors pobres de la població, es va crear treball i redistribuir recursos, es van reconèixer drets socials i es van

consolidar projectes polítics i identitats. Però el populisme no es va acabar amb la "primera onada", sinó que als anys 90s en va aparèixer una "segona" de caràcter neoliberal, amb Carlos Saul Menem a l'Argentina, Abdalá Bucaram a l'Equador i Alberto Fujimori al Perú; i també al llarg de la segona dècada del segle XXI hi ha hagut una "tercera onada" amb trets esquerranos amb figures com Hugo Chávez a Veneçuela, Evo Morales a Bolívia i Rafael Correa a l'Equador.

Si ens preguntem què tenen en comú aquestes tres "onades" populistes podríem respondre que un cert tipus de retòrica basada amb els següents elements:

Contraposar a "nosaltres", "el poble" i "els de baix" en tant que col·lectivitat unitària a la que pertany la majoria de la població, que és la que treballa, pateix i s'esforça per viure, amb els altres, les "elits" que són "els de dalt" amb privilegis i rendes.

Contraposar a "nosaltres", que som "el país" que estimem la pàtria, la terra, la cultura i les essències amb una minoria privilegiada que és la "anti-pàtria", que ven el país per interessos, i que està aliada amb els designis de l'imperi o el capital.

Contraposar el nostre "líder", que interpreta i assenyala el camí en benefici de tots, amb la classe política tradicional, els partits clàssics i les institucions que només s'aprofiten de la política i mantenen l'*estatu quo*.

J. Arcenillas, *RedNote*

Amb estratègies i polítiques molt diferents, les tres onades populistes esmentades han fet servir aquesta retòrica per a implementar polítiques variades. Així, la segona onada populista va privatitzar empreses, va fer polítiques de seguretat punitives, va reduir l'estat, va executar polítiques d'ajust neoliberal extremadament doloroses per als sectors populars i es va alinear amb les polítiques de Washington; mentre que la tercera onada populista -gràcies als preus del petroli, la soja i el gas en el marc del *boom de les commodities*- va incrementar la despesa social, va re-estatalitzar molts sectors econòmics, va afavorir les condicions econòmiques dels sectors més vulnerables i va intentar crear un pol internacional contra-hegemònic.

Davant d'aquesta constatació és pertinent preguntar en què s'assemblen les dues onades. En veritat, en el tercer punt que caracteritza el populisme, el del menyspreu de les institucions, dels partits, dels polítics clàssics, de les intermediacions i, en definitiva, del llegat del liberalisme que -en principi- pretén garantir drets i llibertats, dividir i contraposar el poder (en el

sentit de crear *checks and balances* al qui mana), i establir una intermediació d'interessos i de representació política amb la fita d'atenuar el conflicte i la polarització, i amb la intenció de crear deliberació.

És innegable doncs que el populisme no és una "ideologia" en el sentit fort, tal com s'ha exposat a l'inici d'aquest text, sinó més aviat una estratègia discursiva i de significació que vol orientar la política com una activitat confrontativa, excloent i centralitzada sense elements que suposin una contenció del poder quan el populisme el controla. És a dir, es tracta d'una estratègia que pot crear de forma ràpida i contundent moltes millores socials, però també -amb la mateixa celeritat- pot fer estralls polítics i a la convivència.

J. Arcenillas, *RedNote*

És per això que crec que el populisme més que una ideologia pot interpretar-se com un cert tipus de "cultura política" entesa -tal com assenyalen Gabriel Almond y Sidney Verba -com un determinat sistema d'actituds o predisposicions compartides per diversos subjectes. Canònicament es defineix la cultura política com l'atribut d'un conjunt de ciutadans que segueixen una mateixa pauta d'orientacions davant de la política. Així podríem dir que hi ha una "cultura política populista" quan es coincideix en una posició deferent davant l'autoritat del líder, quan no hi ha cap inclinació a complir obligacions legals si aquestes no estan d'acord amb els designis polítics pretesos, quan no hi ha tolerància enfront dels que discrepen, i quan es titlla de traïdors als qui pensen diferent i són de l'oposició.

Dit això cal preguntar-se també: ¿Aquest tipus de cultura política està en declivi o, per el contrari, en ascens? Sento respondre dient que possiblement està en ascens per diverses raons entre les quals en destaco tres. La primera és pel procés d'empobriment i reestratificació de la societat que s'està experimentant durant els darrers 15 anys, un factor que ha suposat que un sector important de les classes mitjanes estiguin molt enfadades i rebutgin la política tradicional i les institucions existents culpabilitzant-la de tots els mals que pateixen. El segon és l'aparició de lideratges personalistes i demagògics que prometen mesures contundents i ràpides per "arreglar" els problemes, tot assenyalant bocs expiatoris i demanant "mans lliures" per a poder fer les seves polítiques sense els controls legals i institucionals. I el tercer, el poderós efecte de les noves tecnologies de la comunicació que han trencat els elements d'intermediació propis dels mitjans de comunicació tradicional, i que han pogut crear i estendre "veritats mentideres" (*fake news*) en

grans sectors de la societat i, finalment, han generat relacions directes entre líders i seguidors sense la necessitat dels partits i els seus aparells. Així doncs, si partim de la tesi que el populisme és una actitud... podem augurar llarga vida (renovada) al populisme.

J. Arcenillas, *RedNote*